

Просвітницька діяльність архієпископа Інокентія Борисова

Т. В. Кузьменко

Київська Православна Богословська Академія Православна Церква України

Paper received 08.03.16; Accepted for publication 22.03.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-03>

Анотація. Стаття присвячена видатному проповіднику 19 ст. архієпископу Інокентію Борисову. Коротко розглянуто його біографію, показано його духовно-просвітницьку та проповідницьку діяльність, висвітлено його внесок в розбудову і розвиток Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря, зображено його архіпастирську діяльність в різних єпархіях Київської митрополії.

Ключові слова: богослів'я, проповідник, єпископ, настоятель, академія.

Серед багатьох видатних імен, які подвизалися на ниві Христовій в 19 столітті, особливої уваги заслуговує постать архієпископа Інокентія Борисова. «Руський Златоуст», неперевершений проповідник, талановитий викладач, розробник нових богословських дисциплін, ректор Київської Духовної Академії, єпископ Чигиринський, вікарій Київської митрополії, настоятель Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря (1836-1841рр.), архієпископ Херсонський і Таврійський. Маючи звання присутнього у Святійшому Синоді, визначний церковний діяч мав великий вплив на устрій церковного життя і церковних справ Російської Імперії; до його думки прислухалося чимало видатних людей того часу. За свою просвітницьку діяльність архієпископ Інокентій був канонізований Православною Церквою 13 грудня 1997 р. Життя і діяльність святителя Інокентія зображено в працях Барсова М. І., свящ. Тимофія Буткевича, Л. Мацевича, М. Погодіна та інших авторів. Свящ. Тимофій Буткевич в своїй праці «Інноцентий Борисов бывший архиепископ Херсонский» описує дитинство і юність майбутнього святителя його перебування в Санкт-Петербурзі, Києві, Вологді. Зображує його діяльність в Харкові і Одесі. Погодін М. П., в своїй праці «Венок на могилу высокопреосвященного Иннокентия архиепископа Таврическаго» використав листи, біографічні записи, промови архієреїв, священників, ченців, які подають нам широкі відомості про духовну і просвітницьку діяльність святителя. Професор Барсов М. І., в своїй праці «Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврическаго» особливо увагу зосереджує на листуванні владики Інокентія з митр. Філаретом Дроздовим. Митрополит Дмитрій Рудюк, прот. Віталій Клос коротко описують діяльність архієпископа Інокентія під час його настоятельства в Михайлівському Золотоверхому монастирі. Метою цієї статті є використовуючи напрацювання попередніх авторів створити цілісну картину життя і служіння архієпископа Інокентія, висвітлити його внесок в розбудову Михайлівського Золотоверхого монастиря, охарактеризувати його архіпастирську діяльність в різних єпархіях.

Майбутній архієпископ, Борисов Іван Олексійович, народився 15 грудня 1800 року в м. Єльці Орловської губернії в родині священника Успенської церкви Олексія Борисова.

Батьки владики Інокентія були простими людьми. Батько Олексій Борисов отримав домашню освіту. Із нижніх ступенів кліра він дослужався до священника і

в своїх проповідях старався донести до парафіян слова отців і учителів Церкви. Мати преосвященного Інокентія Акилина була жінкою неграмотною, але розумною і набожною. Хрест і молитва були головною основою всього її життя, всіх її думок, дій і вчинків. У неї була своя домашня аптека, яка складалася із різних трав і квітів, ладану, благословенних хлібів, елеїв від чудотворних ікон, Богородичних просфор і подібних цьому речей. Ними вона лікувала себе і своїх дітей. В батьківській домівці Іван вивчив слов'янську азбуку, Часослов, Псалтир і навчився письму.

В 1810 році Іван Борисов вступив у Воронежське духовне училище, де навчався два роки, потім продовжив навчання, в Орловській духовній семінарії, яку закінчив у 1819 році [10, с. 89]. Серед своїх ровесників він відрізнявся незвичайними здібностями. Як кращого випускника його направили для отримання вищої освіти в Київську Духовну Академію. Тут з новою силою проявилися його таланти. Крім слухання лекцій, Іван займався самоосвітою і іноді викладав перед своїми товаришами вчення того чи іншого філософа з такою ясністю і простотою, що перевершувало лекції професорські. Всі науки йому давалися легко. Він одногосно був визнаний першим студентом академії [10, с. 91]. Іван Борисов багато займався складанням проповідей, і вже в цей час проявилось його високе самобутнє дарування, як прекрасного церковного проповідника, яке прославить його потім по всій Росії і навіть за її межами.

В 1823 році Іван Олексійович Борисов закінчив академію із ступенем магістра. Одразу ж після випуску, 28 серпня 1823 року, він був призначений інспектором і професором церковної історії і грецької мови Санкт-Петербурзької Духовної Семінарії а через три місяці - ще і ректором Санкт-Петербурзького Олександрівського училища.

10 грудня 1823 року був пострижений в чернецтво з ім'ям Інокентій і в цей же день рукоположений в ієродиякона, а потім, 29 грудня того ж року – в ієромонаха. 16 грудня 1824 року був переведений бакалавром богослів'я в Санкт-Петербурзьку Духовну Академію, а 2 вересня 1825 року був призначений інспектором цієї академії. За зразкове викладання богословських наук 6 січня 1826 року ієромонах Інокентій отримав звання екстра-ординарного професора богослів'я. 16 березня 1826 року він був возведений в сан архімандрита [6, с. 144].

Отець Інокентій швидко став кращим професором академії. Він викладав порівняльне, а потім основне богослів'я, де в повній мірі розкрилися кращі сторони його таланту і освіти. Він був всестороннє розвинутою людиною, цікавився не тільки духовними, але і світськими науками, часто своїми міркуваннями про різні речі вражав навіть спеціалістів. За весь період служби в С.-Петербурзькій Академії архімандрит Інокентій залишив про себе незабутнє враження. Своїми натхненними промовами він пробуджував, зацікавлював, захоплював слухачів. Крім викладацької діяльності архімандрит Інокентій успішно виконував багато інших доручень Комісії духовних училищ. 9 Травня 1827 року він був призначений членом цензурного комітету і з 10 травня, згідно з визначенням комісії духовних училищ, проводив ревізію Петербурзької семінарії, а надалі ревізував Смоленську і Могилівську семінарії – 1828 року, Архангельську – 1830 року, Київську – 1833 року, за що був декілька раз удостоєний нагород і різних заохочень [6, с. 14].

Активно займався молодий професор і науковою діяльністю. За різні твори переважно історико-богословського характеру 3 вересня 1829 року професору-архімандриту Інокентію був присвоєний вищий вчений ступінь – доктора богослів'я і вручено докторський наперсний хрест. Отець Інокентій увів новий метод викладання богослів'я – історичний і історико-порівняльний, широко користуючись посібниками західної богословської літератури, переважно протестантською, самобутньо працюючи за першоджерелами. Він виховав ціле покоління богословів і учених і приймав активну участь в перебудові духовно-учбових закладів, в складанні нових програм академічних і семінарських курсів. До новаторства Інокентія в богослів'ї багато духовенства ставилось вороже; було навіть порушено "секретне дізнання" про його спосіб мислення, яке закінчилося повним його виправданням.

У властивостях своєї, наповненої любов'ю, душі архімандрит Інокентій черпав здібність скріплювати в середовищі професорів добре спілкування і скрізь вносив мир і спокій. До студентів академії отець ректор завжди ставився ласкаво і благородно. Особливо добрим і уважним бував він з ними тоді, коли в них було якесь горе, наприклад, серйозна хвороба. Допомога в біді нещасному ставала тоді для ректора головною турботою. Він жертвував в такому разі не тільки своїми коштами, але іноді і своїми життєвими зручностями.

Майбутній святий прославився своїм проповідницьким талантом. Він був не тільки блискучим знавцем, але і геніальним художником вітчизняного слова. Пізніше його назвуть «Руським Златоустом». Проповідницький талант архімандрита Інокентія розвивався на вченні святителя Іоана Златоуста, а також Боссюе, Массильона і інших відомих особистостей Заходу тих часів. При цьому, як проповідник він відрізнявся тим, що вражав серця слухачів і зацікавлював їх ясністю і простотою слова, тонкими і дотепними порівняннями речей, вмінням відкривати в них нові і цікаві сторони, застосовувати якомога ближче свої повчання до різних випадків і обставин.

27 серпня 1830 року архімандрит Інокентій був переведений в Київську Духовну Академію на посаду ректора і професора богослів'я. Період його ректорства був періодом піднесення КДА. Він удосконалив навчальний процес, старанно підбирав викладачів, покращував матеріальні та побутові умови вихованців академії. В Києві він досягнув відміни викладання богослів'я на латинській мові. Він умів розпізнавати таланти і завжди старався розвивати їх. До всіх студентів він ставився ласкаво, ввічливо і благородно, до недоліків і порушень їх був поблажливим. В ньому мудро поєднувались строгість і благість. Будучи сам надзвичайно працюючою людиною, ректор навчав своїх вихованців дорожити часом і бути працелюбними. В 1836 році ревізував Воронежські духовно-навчальні заклади. Так, в вищому відділенні Павлівського духовного училища викликав для відповіді Івана Лебединського пізніше поставленого митрополитом Московським Леонтієм і доручив йому перекласти з церковно-слов'янської мови на латинську "Царю Небесний", а іншому учню дав для перекладу на грецьку мову богородичний догматик "Всемирную славу". Перший особливо сподобався архімандриту Інокентію .

3 жовтня 1836 року в Санкт-Петербурзі в Казанському соборі архімандрит Інокентій був хіротонісований в єпископа Чигиринського, вікарія Київської єпархії з управлінням Києво-Михайлівським монастирем, залишаючись в той же час ректором Київської Академії [2, с. 146]. В недільні і святкові дні студенти збиралися до академічної зали, і єпископ Інокентій пояснював їм в той день читання із Євангелія і з апостольських послань [3, с. 84, 85, 86].

Студенти любили свого владика всім серцем і душею, поважали, благоговіли. Одного разу, у неділю Пасхи, захотілося преосвященному владіці, звершити літургію на грецькій мові в академічному храмі з престолом на честь Живоносного джерела. Покликавши до себе чергового, за день до П'ятниці, владика віддав наказ, щоб, як співці так і служителі підготувалися відправляти літургію на такий-то день і в такому-то храмі на грецькій мові. Настав день відправлення літургії. На літургію був запрошений грецький архімандрит, який проживав у Києво - грецькому монастирі, були присутні представники Київської знаті. Літургію було звершено урочисто. В той час, коли студенти закінчували курс академічного навчання, публічні іспити були зразковими: студенти промовляли пробні лекції з кафедри. Преосвященний владика обирав такі предмети, які були б цікавими для слухачів [9, с. 87, 88].

В зв'язку з зайнятістю справами єпархіального управління преосвященний Інокентій змушений був скласти з себе посаду професора богослів'я і переселитися із Академії у Києво - Михайлівський монастир, який був у його управлінні [3, с. 124]. У цей час єпископ Інокентій на чолі групи професорів академії займався складанням "Догматичного збірника", який є справжнім пам'ятником Православної віри, характеризує її протягом всіх століть від утворення Православної Церкви, а також багатим духовним учбовим посібником для студентів. Також, в Києві єпископом

був заснований журнал, "Недільне читання"[4, с. 343 – 346]. Як високоосвічена людина для свого часу владика Інокентій приніс багато користі суспільству своєю участю у справі належної постановки науки у новому Київському університеті св. Володимира, який за його труди, обрав преосвященного владика своїм почесним членом. Університет був відкритий у Києві 15 червня 1834 р. Преосвящений Інокентій допомагав університету не лише порадами, але і рекомендаціями на посади викладачів нововідкритого навчального закладу досвідчених професорів, яких заради користі науки віднімав навіть від своєї академії. За порадою преосвященного владика до університету був запрошений протоієрей Іван Михайлович Скворцов на кафедру богослів'я, церковної історії та церковного права. На кафедрі філософського факультету єпископом Інокентієм був рекомендований Орест Маркович Новіцький. Окрім Скворцова і Новіцького в число професорів університету на деякий час, перейшли Авсенев і Гогоцький [3, с. 112, 113].

За настоятельства єпископа Інокентія зростає і розбудовувався Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир. Так, у 1837 році була розписана церква Іоана Богослова, збудовано північні (варваринські) келії, приміщення настоятельської кухні, вирівняно монастирську огорожу із західного боку [5, с. 161]. За достойне служіння та управління Київською Духовною Академією та за прекрасне використання дару повчального слова – 26 березня 1839 року преосвящений Інокентій був нагороджений орденом святої Анни 1 ступеня. Крім цього, він мав безліч нагород, премій, подяк, орденів. За відмінні старання і вчені заслуги в КДА, згідно указу святого Синоду від 27.01.1836 року йому надано ступінь архимандрита першокласного монастиря з правом першостояння перед усіма іншими архимандритами першокласних монастирів, які перебували у відомстві Київського навчального округу [10, с. 31 – 34].

1 березня 1841 року преосвящений Інокентій був призначений єпископом Вологодським, де він прослужив менше року. Але і за цей короткий час він встиг звернути увагу на справи місцевої консисторії, на покращення стану духовних училищ, на оновлення архієрейського будинку і соборного храму, встиг зайнятися оглядом і частково зібранням вологодських древностей, складанням своїх промов до вологодської пастви, за що отримав вдячність Святійшого Синода [7, с. 577 – 585].

31 грудня 1841 року був переведений в Харківську єпархію, якою розважливо керував протягом 7 років. Всі боялись його, всі говорили: «З цим Владикою не жартуй!» Але разом з цим всі його любили, глибоко поважали і пишались тим, що преосвящений Інокентій – Харківський єпископ. Владичі належить ідея започаткувати святкову хресну ходу в Харкові з причини перенесення в місто із Курязького монастиря чудотворної ікони Божої Матері. Він відновив монастирі: Тотемський, Охтирський, Святогорський. У Харківській єпархії разом з єпархіальними справами по вихованню пастви в душі благочестя, турботи про монастирі і духовні училища, він не залишав і літературно-наукову діяльність. Багато працював над самоосвітою, читав безліч книг. У харківський період

преосвященним були видані окремими книгами цілий ряд його бесід. Тоді ж він займався складанням і видавництвом акафістів: Страстям Господнім, Покрову Пресвятої Богородиці, Живоносному гробу та ін.

15 квітня 1845 року преосвящений Інокентій був возведений в сан архієпископа. 1 квітня 1847 року владика викликали в Санкт-Петербург для присутності в Святійшому Синоді. 24 лютого 1848 року був призначений архієпископом Херсонсько-Таврійської єпархії [9, с. 53 – 57]. Тут його різноплеменна православна паства постійно знаходилась під впливом татарів, євреїв і німецьких колоністів. Як і раніше, намагаючись виховувати в своїй пастві дух релігійного благочестя, високопреосвящений Інокентій започаткував в Одесі два нових святкових хресних ходи, зібрав в Одесі і розмістив в особливій часовні копії всіх чудотворних ікон Росії, відновив Георгіївський-Балаклавський монастир. Намагаючись зберегти розвалини древнього Херсона, преосвящений Інокентій випросив їх собі у намісника Кавказького і облаштував там, посеред пустині, поруч з колишнім соборним храмом, невелику церкву в ім'я святої княгині Ольги з невеликим приміщенням для іноків. Потім він поновив висічений руками святого Климента в Інкерманській скалі древній храм, освятив його в пам'ять двох священномучеників Климента і Мартина, які постраждали в Херсоні, куди вони послані були на каменоломні роботи, і влаштував в цій же скелі невеликий скит. Під час мандрівки по Криму, владика залишав свій супровід біля підніжжя гір, а сам підіймався на їх вершину для молитви на місці подвигів древніх подвижників. В новій своїй єпархії архієпископ Інокентій також заклав і поновив багато храмів, займався благоустроєм семінарії. Як і в інших місцях його святительства, жителі Одеси з благоговінням і особливою увагою слухали проповіді свого знаменитого архіпастиря.

В Херсонській єпархії святителю Інокентію прийшлося також зіткнутися з рухом болгарів за звільнення своєї країни і за відновлення автокефалії своєї Церкви, скасованою в той час Церквою Константинопольською. Хоч багато росіян співчутливо ставились до болгарів, ні імператор, ні Святійший Синод не приймали ідею поновлення повної незалежності Болгарської Церкви. Святитель Інокентій став єдиним гласним захисником права болгарів на поновлення Патріархії серед руської ієрархії тих часів. В Одесі ним засновано «болгарське настоятельство», яке до звільнення Болгарії давало прихисток і освіту сотням болгарських юнаків. В зв'язку з цим належить відмітити, що завдяки близьким стосункам з оберпрокурорами Синода і з іншими архієреями, з якими він листувався, владика Інокентій мав великий вплив на перебіг церковних справ майже четверть століття.

Кримський період архіпастирської діяльності високопреосвященного Інокентія проходить в обставинах тяжких випробувань для країни: в 1853 році почалася Кримська війна. В цей час проявилася ще одна чудова риса його характеру – істинного патріота. У період оборони Севастополя і Одеси він, ігноруючи небезпеку, приїжджав прямо на місце бою, надихаючи солдат своїми прекрасними проповідями, сам звершував богослужіння в похідних храмах. Велич духа

святителя Інокентія виявилась і в відвідуванні ним страждальців-воїнів в лазаретах, де лютував інфекційний тиф і де можна було бачити всю тяжку скорботу, всі страждання, породжені війною. Він обходив ряди військ, підбадьорюючи героїв. За старанне служіння Церкві і батьківщині архієпископ Інокентій був нагороджений державними нагородами. Не звертаючи уваги на тяжкі обставини, він не залишав і літературної діяльності. Крім видання двох томів промов, проповідей, він в цей час склав ще декілька акафістів: Пресвятій Трійці, Воскресінню Христовому, архангелу Михаїлу та ін.

Після закінчення війни архієпископ Інокентій поїхав з оглядом своєї єпархії, зупиняючись на місцях боїв, звершував богослужіння в зруйнованих містах, вітаючи жителів із закінченням бід, оглядав пошкоджені війною храми і знаходив кошти для їх відновлення. Подорожуючи він дуже захворів і змушений був повернути назад в Одесу. Хвороба його посилювалась з кожним днем. До самої кончини він був у повній свідомості. День кончини, 26 травня 1857 року, застав його в Херсоні. Було свято Святої Трійці, тобто той самий день, в який він служив свою

першу літургію в Кримській єпархії. В 1930 р. останки святителя Інокентія були перенесені на Слобідське кладовище біля Одеси, а в 1987 році — на братське кладовище Одеського Свято-Успенського чоловічого монастиря.

11 червня 1997 року святитель був причислений до лику святих. 18 липня 1997 року були відкриті його мощі, які перенесли в Успенський собор Одеси, а 13 грудня був звершений чин прославлення. У тому ж році в ім'я святителя Інокентія був освячений нижній храм в Одеському Преображенському соборі [2, с. 181], а 7 червня 2007 року в собор були перенесені мощі святителя [1, с. 138] Святитель Інокентій став відомим перш за все як проповідник. Його проповіді стали блискучим зразком церковного красномовства, вони розповсюджувались по всій Росії; частина їх була переведена на французьку, німецьку, польську, сербську, грецьку, армянську мови. Йому також належить початок ученого опису бібліотек і збирання рукописів із монастирів у навчальні центри – академії, а також почин реставрації і опису древностей Криму і Кавказу і всіх других місцевостей, де він був єпископом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барсов Н. И., проф. Иннокентий Борисов, архиепископ Херсонский, по новым материалам его биографии. – С. Петербург, 1884 – 213 с.
2. Барсов Н. И., Материалы для биографии Иннокентия архиепископа Херсонского и Таврического. – Вып.1. – СПб., 1884. – 313 с.
3. Буткевич Т. И., свящ. Иннокентий Борисов, бывший архиепископ Херсонский. – СПб., – 1887. – 213 с.
4. Выдержки из писем преосвященного Иннокентия Борисова // Киевские Епархиальные Ведомости. – К., 1876. – № 10 – с.343 – 346
5. Димитрій (Рудюк), митр., Клос В., прот. Києво - Михайлівський Золотоверхий монастир. – К., 2013. – 416 с.
6. Євстратій Голованський, ієром. Києво-Золотоверхо-Михайлівський монастир. – К., Тип. В. П. Давиденко, Михайл. ул.собств. дом, 1878. – 215 с. +11 с.:іл.
7. Иннокентий Борисов, архиеп. Херсонский и Таврический // КЕВ. – К., 1868. – № 15, с. 577 – 585
8. Матеевич Л. Высокопреосвященный Иннокентий Борисов, архиепископ Херсонский и Таврический: Материалы и заметки. – Одесса, 1907. – 123с.
9. Погодин М. П. Венок на могилу высокопреосвященного Иннокентия, архиепископа Таврического – М., 1867. – 243 с.
10. Сементовский Н. Киев, его святыня и древности: 55 политипажей, изображ. виды Киева – К. :Тип. Г. Сементовского, 1864. – IV + 242 с.

REFERENCES.

1. Barsov N. I., prof. Innokentiy Borisov, Archbishop of Kherson, on the basis of his biography. - St. Petersburg, 1884 - 213 p.
2. Barsov N. I., Materials for the biography of Innocent of the Archbishop of Kherson and Tavriya. - Issue 1. - SPB., 1884. - 313 p.
3. Butkevich T. I., priest. Innokentiy Borisov, former archbishop of Kherson. - SPb., - 1887. - 213 p.
4. Excerpts from the letters of His Grace Innokentiy Borisov // Kievskie Eparhialnyie Vedomosti (Kyiv Diocesan news). - K., 1876. - № 10 - p. 343 - 346
5. Dymitriy (Rudiuk), Met., Clos V., Prot. Kyiv - Mikhaylivsky Golden-Domed monastery. - K., 2013. - 416 p.
6. Yevstratiy Golovansky, ierom. Kyiv-Golden-domed St.Mychail's monastery. - K., Type. V.P. Davydenko, Mikhail. str.private. house, 1878. - 215 p. +11 sec.: Il.
7. Innokentiy Borisov, Archbishop.of Kherson and Tavriya // КЕВ. - К., 1868. - № 15, p. 577 - 585
8. Matseevich L., The Most Reverend Innokentiy Borisov, Archbishop of Kherson and Tavriya: Materials and notes. - Odessa, 1907. - 123s.
9. Pogodin M.P. The Wreath on the Grave of His Eminence Innokentiy, Archbishop of Tavriya - M., 1867. - 243 p.
10. Sementovsky N. Kiev, its shrine and antiquities: 55 politypes, depicted views of Kiev - K.: Typography of G. Sementovsky, 1864. – IV

Archbishop Inokentiy Borisov his elucidative-spiritual activity T. V. Kuzmenko

Abstract. The article deals with the prominent 19th century archbishop preacher Inokentiy Borisov. His biography is shortly considered spiritually-elucidative and preaching activity is shown his contribution into construction and development of the St. Michael's Golden-Domed Monastery, is reflected his activity in the different dioceses of the Kiev metropolis is reprecised.

Keywords: preacher, bishop, abbot, theology, academy.